

Národní boj na periferii: Proces etnické sebeidentifikace obyvatel obce Panenská u Jemnice na přelomu 19. a 20. století

Jana Lochmanová

DOI: 10.62800/NR.2024.4.04

National Struggle on the Periphery: The Process of Ethnic Self-Identification of the Inhabitants of the Village of Panenská by Jemnice at the Turn of the 19th and 20th Centuries

Southwestern Moravia was ethnically diverse until the mid-20th century, and many of its inhabitants were characterised by a fluid ethnicity. The example of the border village of Panenská (Frauendorf, Flandorf) is used to study the process of ethnic self-identification of the inhabitants in an ethnically mixed village at the turn of the 19th and 20th centuries. The aim is not only to show how the ethnic self-identification of the village's inhabitants developed, but also to identify the main actors who influenced the process of self-identification and the strategies they used. The study focuses on the analysis of the ethnic situation based on the analysis and interpretation of archival materials (censuses, registers, chronicles, minutes of village council meetings, newspaper articles). Economic and political developments in the municipality were also taken into account.

Key words: Identity; self-identification; fluid ethnicity; census; borderlands; school; national movement

Contact: Mgr. Jana Lochmanová, Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 602 00 Brno; e-mail: 109536@mail.muni.cz; ORCID: 0009-0000-1264-4012

Jak citovat / How to cite: Lochmanová, Jana. 2024. Národní boj na periferii: Proces etnické sebeidentifikace obyvatel obce Panenská u Jemnice na přelomu 19. a 20. století. *Národopisná revue* 34 (4): 285–300. <https://doi.org/10.62800/NR.2024.4.04>

Předkládaná studie je věnována procesu etnické sebeidentifikace obyvatel v etnicky smíšené obci Panenská (Frauendorf, Flandorf) u Jemnice v příhraničí jihozápadní Moravy. Obec byla vybrána záměrně – Panenskou procházela hranice území osídleného českým a německým etnikem, stává se tedy zajímavou lokalitou pro výzkum etnické sebeidentifikace obyvatel na konci 19. a v první polovině 20. století. Cílem studie je ukázat vývoj etnické sebeidentifikace obyvatel obce, včetně toho, kdo byli hlavní aktéři, kteří proces sebeidentifikace ovlivňovali, a jaké strategie využívali. V předkládané práci se nejdříve věnuji vydefinování pojmů, které budou v textu využívány. Následně v krátkosti představím materiály, které jsou ke zkoumanému tématu k dispozici a historii osídlení Panenské. Posléze přiblížím spolky a instituce, které v obci a jejím okolí působily a ovlivnily etnickou sebeidentifikaci

obyvatel. Ústřední částí studie je rozbor etnické situace v obci na základě dat z censů, matrik a dalších dostupných materiálů. Na příkladech vývoje sebeidentifikace u vybraných obyvatel bude ukázána variabilita etnické sebeidentifikace v etnicky smíšeném prostředí.

Identifikace, sebeidentifikace, etnická sebeindiference

Vědecký zájem o identitu člověka, který je základem humanitních věd, je součástí hledání odpovědi na otázku, kdo jsme a kam směřujeme. Idea, že každý člověk je jedinečný a v průběhu života stále znovu a znovu prochází procesem tvorby vlastního „já“ – sebeidentifikací se vyvíjela postupně a i v západní kultuře byla všeobecně přijata až relativně nedávno. U Luthera, Rousseaua, Kanta a Hegela měla identita ještě podobu univerzální, založenou na „my“. Johann Gottfried von Herder již ve

svých dílech pohlíží s respektem k jedinečnosti každého národa, svoboda se tak posunula směrem ke svobodě kolektivně sdílené, založené na národních či kulturních rysech. Proces individualizace „já“ vyvrcholil v moderní době v souvislosti s rozvojem tržní ekonomiky, kdy do popředí postupně vstoupila svoboda jedince s právem na vlastní jedinečnou identitu (Gellner 2002: 81–93; Fukuyama 2019: 66–79).

Vlastní téma identity, původně spojené s psychoanalýzou, je v sociálních vědách objektem bádání až od poloviny 20. století a postupně bylo nejen v odborné, ale zejména v obecné terminologii provázáno s řadou dalších termínů, jako je etnicita, gender, sexualita atd. Právě jedinečnost a zároveň komplexnost, které v sobě pojem identita zahrnuje, přináší problém jejího definování. Někteří badatelé naznačují, že pojem identita není užitečným či definovatelným pojmem, neboť má příliš mnoho vztahů a obsahů. Přesto však termín nezavrhuje a navrhuje možnosti redefinování (Brubaker – Cooper 2000; Gans 2003 cit. dle Trimble – Dickson 2005; Horyna 2020).

Rogers Brubaker s Frederickem Cooperem definují pojmy identita a obdobně i etnická skupina jako mocensky, politicky vytvořené. Zdůrazňují přitom nutnost oddělování praktického a analytického užití pojmů a jejich klasifikaci v dílčích konceptech, z nichž nejdůležitější je identifikace (aktivní proces sociálního života) a kategorizace (proces poznávání, oproštěný od pojmů, jako jsou identita či skupina) (Brubaker – Cooper 2000: 4–8). Brubaker se ve svých textech soustředí zejména na vliv společnosti na identitu jednotlivce (srov. Brubaker 2017), oproti tomu např. Francis Fukuyama a zejména pak Anthony Giddens se zaměřují na jeho vnitřní svět.

Fukuyama dospěl k závěru, že sebeidentifikace, která je v centru zájmu tohoto textu, vyrůstá z rozdílu mezi vnitřním „já“ a vnějšími sociálními pravidly a normami, které toto „já“ dostatečně neuznávají (Fukuyama 2019: 21). „Já“ je vytvářeno na základě zkušenosti a prostředí. Narození se v určitých podmínkách však neznamená, že jedinec musí také určitým způsobem myslet. Prožitá zkušenost je převedena do sdílené zkušenosti, neboť fungování společnosti je postaveno na debatě a nalézání konsenzu, jenž vede k dosažení společného cíle (Fukuyama 2019: 124). Touha po vlastním jedinečném „já“, tedy sebeidentitě, je realizována ve vztahu k touze po začlenění se, ztotožnění se s něčím (fyzickým či

sociálním, v míře dle vztahu a významu, přidělovaného jedincem) (Brubaker – Cooper 2000: 15, Roubal 2013: 12). Stejně a rozdílně se tak v sobě na společné hranici zrcadlí (Jenkins 2002: 80–81).

Giddens (1997) postulují, že budování sebeidentity je autentickým, průběžným, nikdy neuzavřeným a k aktivní tělesnosti vztaženým procesem, který je ze své podstaty reflexivní a přináší jednotlivci odpovědnost za vlastní rozhodnutí. (Nejsme to, co jsme, ale to, co ze sebe děláme.) Při tvorbě sebeidentity jedinec vychází z minulosti do očekávané budoucnosti. Jeho minulost je narativem, který „já“ stále znovu reinterpretuje a aktualizuje. Aktualizace je pak spojena s hledáním rovnováhy mezi příležitostmi a rizikem. Život každého jednotlivce obsahuje místa, která určují jeho směr. Vlákno životního příběhu, v němž jsou tato místa zapsána, je díky naraci základem osobní integrity a seberozvoje. Jedinec tak vytváří vlastní systém, jehož základem je loajalita k sobě samému (Giddens 1997: 75–80). Podobně chápe identitu také Peter Weinreich (1986), pro kterého je proces sebeidentifikace situovaný ve specifickém sociálním kontextu a směrem od minulosti přes současnost aspiruje do budoucnosti. Termín sebeidentifikace užívám v textu jako specifický, vztažený přímo k jednotlivci a nikdy neuzavřenému procesu konstrukce vlastního „já“, jež v jedné každé konkrétní chvíli vytváří specifickou sebeidentitu. Nad ní stojí významy přetížená identita vztažená nejen k jednotlivci a identifikaci vlastního „já“, ale i ke skupině – národní identita, etnická identita, identita ženy, muže – tedy souboru specifických stavů a charakteristik (sociálních, historických, kulturních, biologických), které jsou kolektivně sdíleny.

Na průběh identifikace je tedy pohlíženo z různých pozic. Stejně tak z různých pozic můžeme pohlížet na nevyhraněnost etnické sebeidentifikace. Etnická sebeidentifikace je podmíněna konverzí k etnické ideologii – tedy momentem, kdy se jedinec ztotožní s dichotomií „my“ versus „oni“ založené na etnickém/nacionálním principu (Hirt 2005: 32–39, Jakoubek 2019: 57–59), přičemž etnicita je jen jednou z možných forem kolektivní identity, konstruktem, v jehož rámci je ustanovován systém představ charakteristický jen pro určitá společenství za určitých společenských podmínek (Lozoviuk 2005: 168). Za etnicky indiferentní jsou označovány takové skupiny, ve kterých jejich podoba kolektivní etnické identity není ve výsadním postavení organizačního kritéria skupiny.

V případě, že skupina osciluje mezi několika nacionalismy a žádný z nich není beze zbytku převažující, hovoříme o pluralitě etnicit či jejich alternativnosti (Lozoviuk 1997: 203; Jakoubek 2019: 40–42). Pokud je „já“ zachyceno v ambivalentním vícenásobném členství v několika skupinách a žádná z nich neprevahuje, či v průběhu času dochází k transformaci etnických loajalit, hovoříme o fluidních sociálních procesech či fluidní etnicitě (Marti 2008: 12–15). Zde se již plně ukazuje problematika četnosti vztahů a obsahů vázaných k identitě. V následujícím textu bude před termíny pluralita či alternativnost etnicit dána přednost termínu fluidní etnicita, který se mi na základě analýzy mého empirického materiálu jeví jako neadekvátnější.

Podklady ke studiu etnicity v obci Panenská

Obec Panenská se nachází 6 km od rakouských hranic. Nejbližším větším sídlem je Staré Hobzí (vzdálené 3,5 km), pod které Panenská spadá farností. Silné vazby však byly i k nedaleké Jemnici, na trhy se chodilo také do převážně německých Slavonic.

Etnická sebeidentifikace obyvatel Panenské byla zkoumána zejména na základě analýzy a interpretace archivních materiálů. Osídlení obce nikdy nepřesáhlo 53 čísel popisných, díky tomu bylo možné sestavit (na základě cenzů a matričních záznamů) domovník – soupisy obyvatel všech domů od zavedení číslování domů v roce 1771 až do současnosti.¹ Cenzy a matriky jsou specifický materiál, který má svá omezení. První omezení tkví v tom, že se z matriky či cenzu nedozvídáme nic o okolnostech zápisu, či o tom, zda šlo o zachycení skutečného stavu (zachycení přesvědčení osoby, které se zápis týkal, bez vlivu zapisovatele).² Údaj v cenzu je dále zachycením etnicity v konkrétním čase, kdy se jedinec (nebo rodina) na základě svých znalostí, minulosti a očekávané budoucnosti musel identifikovat s jedním konkrétním etnikem, neboť tento údaj sčítací operát vyžadoval. Komplikace mohou nastat i v souvislosti s tím, že v letech 1880 až 1930 se zjišťovaly různé skutečnosti – v letech 1880 až 1921 se uváděl obcovací, poté mateřský jazyk, národnost od roku 1930. Data ve statistickém souhrnu vypadají jednoznačně, jejich kritický rozbor a porovnání s dalšími materiály však mohou v etnický smíšených oblastech poskytnout řadu zajímavých informací o etnické sebeidentifikaci a jejích proměnách v čase.

Výhodou obce Panenská je, že je poměrně malá, a tak se data z cenzů a matrik dají zpracovat velmi podrobně.

Zpracovaná demografická data doplňují dalšími dostupnými archivními prameny, které umožnily pohlédnout na etnickou sebeidentifikaci komplexněji a zároveň detailněji. Jedná se zejména o *Kroniku české školy*, školní zápisy německé školy (byla-li vedena kronika, nezachovala se, informace o její činnosti jsou tak oproti české omezenější), *Stručnou kroniku obce Panenská* Františka Schiessela a zápisy z jednání zastupitelstva.³ Archivní materiály byly doplněny biografickými rozhovory, realizovanými v průběhu let 2021–2024.⁴ Získané narace mají svá omezení – jsou retrospektivní a mohou vypovídat i o době, kterou sami narátoři nezažili. V jejich vzpomínkách je však zprostředkován obsah kolektivní paměti, která je sdílena formou rozmanitých vyprávění realizovaných jak v rámci rodin, tak komunity. Narace byly zpracovány s vědomím, že v průběhu času mohlo dojít k posunu jejich významu. Bylo-li to možné, byly ověřeny v archiváliích.

Dalším zdrojem informací o etnické problematice v Panenské je dobový tisk, ten se dění v obci věnoval v době sporů o českou a německou školu. Mimo toto období nejsou o obci v tisku bližší zprávy. Lokální periodika jsou také odrazem vnímání etnicity soudobou společností. V regionu vycházela na přelomu 19. a 20. století řada českých i německých novin. Mimo běžného zpravodajství, populární černé kroniky a inzerce v nich byly otiskovány také texty, které měly za cíl ovlivnit vlastenecké cítění čtenářů. Národní agitace, osočování z odnárodnění a vzájemná kritika obsahů článků byla do vzniku ČSR běžná zejména v českých novinách (*Listy ze západní Moravy*, *Naše noviny*, *Stráž*, *Horácko*, *Dačické listy* – později *Obrana z Podyjí*, v letech 1925–1929 krátce vycházelo *Jemnicko*). Nejvyhraněnější a výrazně konfrontační byly v Moravských Budějovicích vycházející české antiklerikální *Naše noviny vedené* Jaroslavem Palliardim (do roku 1922). Periodikum kritizovalo germanizaci Čechů a odsuzovalo zejména osoby s fluidní etnicitou nebo národnostně vlažné.⁵ Ve Znojmě vycházel od poloviny 19. století německý *Znaimer Wochenblatt* a později také *Znaimer Tagblatt*. Informace o českoněmeckých vztazích jsou v nich zpočátku strohé, což koresponduje s institucionální podobou „*národně politického života Němců, kde převládal rakouský patriotismus*“

a duch nadřazené národní vlažnosti, ne-li lhostejností' (Křen 1990: 223). Ke změně dochází po vzniku první republiky, kdy se místní Němci stali v nově vzniklém státě menšinou a podobně jako dříve Češi začínají výrazně bojovat za svůj národ.⁶ Ve 30. letech vycházely ve Slavonicích místní listy *Neuste Zlabingser Nachrichten* a *Zlabingser Wochenblatt*. Orientovaly se na zprávy z kultury a společnosti, zejména z německého jazykového prostředí a ze světa, českoněmecké spory jsou zmiňovány jen okrajově. Zpočátku v nich silně rezonuje nově budovaná rakouská identita – články o Alpách, horalství, umění s řadou žánrových fotografií typických pro soudobý rakouský tisk (srov. Cronin 2015). Od druhé poloviny 30. let je v nich postupně stále více akcentován úspěch kultury, ekonomiky a politiky Německé říše. Jedním z autorů původních článků byl Rudolf Hruschka, německý amatérský historik a učitel (působil v Jemnici a poté v Písečném). Hruschka zpracoval historii řady obcí a židovských komunit v příhraničí a opakovaně v nich předkládá teorii, podle které jsou původní němečtí sedláci vytlačováni dosídlenci českého původu (např. Hruschka 1929, 1932). Postoje a ideje obsažené v německém lokálním periodickém tisku korespondují s vývojem v celém společenství moravských Němců. Tedy s posunem od národnostní vlažnosti přes rakušanství k všenněmectví (Kočalka 1996: 18–66), přičemž v běžném životě byly vazby k Rakousku velmi silné i po vzniku ČSR.

Příhraničí jihozápadní Moravy vždy stálo na okraji vědeckého zájmu, první velmi krátkou zmínku o etnické skladbě přímo v Panenské nacházíme u Gregora Wolného (1846) v popise obyvatelstva znojemského kraje. Při definování německého a českého osídlení vede hranici od Černíce přes nejsevernější Panenskou k Novým Sadům u Písečného a dále směrem na Bítov a Znojmo. Wolny, který své poznatky čerpal z čilé korespondence s místními kněžími, etnickým skupinám přiřazuje specifické charakteristiky. Jedná se, podobně jako u Hankeho z Hankenštejna (1786: 1–11) o obecně sdílené představy, které si jedni o druhých, i sami o sobě vytvořili (např. Češi nosí tradiční oděv, jsou menší, podsadití a pracovití, kdežto Němci jsou sice vznětliví, zároveň však přátelští, rádi jedí, veselí se a tančí) (Wolny 1846: XXXIII–XXXV).

Historii a obyvatelům Panenské se pak poprvé věnoval Hruschka (1933a, 1933b) v člancích otištěných v *Neuste Zlabingser Nachrichten*. Základními publikacemi

pro studium historie a reálií regionu jsou: lokální monografie *Moravskobudějovicko, Jemnicko* (Nekuda 1997) a *Dačicko, Slavonicko, Telečsko* (Nekuda 2005), publikace věnované Jemnici (Tříška 2010) a Starému Hobzí (Smutný – Smutná 1990), pro česko-rakouské dějiny kniha *Sousedé* (Šmidrkal – Konrád – Schmoller – Perzi 2019). Eleonora Polly zpracovala historii obcí Slavonicka z pohledu německých obyvatel nuceně vysídlených v roce 1945, o každodenním životě v Panenské se však v její publikaci nic bližšího nedozvíme (Polly 1988: 31–32). Z etnografického hlediska zpracoval tematiku německých obyvatel příhraničí jižní a jihozápadní Moravy např. Bohuslav Beneš (1988, 1999).

Historie osídlení obce Panenská

Obec založil roku 1715 Maxmilián František Xaver z Deblína. Vznikla v sousedství panského statku Hejnice, který obhospodařoval pozemky po obci Hodice, zaniklé v průběhu třicetileté války.⁷ Kaple zasvěcená sv. Jakubovi Staršímu je z roku 1717.⁸ Roku 1724 již bylo v obci patnáct obydlených domů (Hruschka 1933b).⁹

Matriky z 18. století dokládají, že osídlení obce probíhalo zejména z okolí, a to jak z obcí u hranice s dnešním Rakouskem, které, byť často smíšené, byly více německy hovořící (např. sousední Bělčovice), tak ze severu, kde převažovalo česky hovořící obyvatelstvo (např. ze sousedních Báňovic a Pálovic). Mezi obyvateli příhraničí sice byla etnická/jazyková různost, oproti tomu však stála silná katolická víra, kulturní podobnost, poddanství, příslušnost k obci a společné ekonomické zájmy.

Základ obživy v 18. a 19. století tvořilo zemědělství, přesto většina hospodářství nedosahovala rozlohy, která stačila k pokrytí potřeb domácností. Velká část obyvatel vesnice se tak živila (nebo si k živobytí přivydělávala) na panském statku, v lese, v kamenolomech, sezónními pracemi, zednictvím, tesařstvím a podomáckou výrobou. Rozvoj obživy formou námezdní práce a přivýdělků nastal v letech 1771–1824, kdy bylo v obci postaveno sedm nových domů (v rámci vsi) vyčleněním z původních usedlostí a čtrnáct původně nájemních domků v nové ulici.¹⁰

S nástupem průmyslové revoluce došlo nejen k rozrůstání Vídně a posílení vazeb k tomuto přirozenému centru širokého spádového regionu, ale také k dočasnému rozvoji průmyslové vesnice na jihozápadní Moravě. V 70. letech 18. století začal Johann Peter Flick

zprostředkovávat bavlnu k podomáckemu předení. Od roku 1782 vyráběl látky ve vlastní manufaktuře, kterou postavil ve Starém Hobzí. Od roku 1813 provozoval v Janovském údolí také sklárny. Na počátku 19. století byla Flickova textilní manufaktura druhou největší na Moravě a zaměstnávala 400 tkalců a 3 000 přadláků z okolí (Smutný – Smutná 1990; Hruschka 1929). Z matričních záznamů vyplývá, že vazba obyvatel Panenské na manufakturu byla přes podomácké předení a námezdni práce v nekvalifikovaných profesích.

Na počátku 19. století došlo v regionu také k rozvoji těžby železné rudy a jejímu zpracování v železárnách v Albeři u Nové Bystřice a Bolíkově. Ruda se povrchově těžila na řadě míst Jemnické kotliny.¹¹ Hutnictví přineslo do oblasti nové možnosti obživy (rozvoj uhlířství, povoznictví, pomocných prací při těžbě) i obyvatele. V letech 1811–1847 nacházíme v matrikách záznamy o patnácti hornických rodinách, které do Panenské přišly z různých míst (např. z Hvozdečka u Olomouce, Včelničky, Věžné u Pacova, Nové Bystřice, Chaloupek u Zašovic). Horníci a kopáči uzavírali manželství s ženami z nižších pater sociální struktury (z rodin podruhů, nádeníků, domkářů) nejčastěji z Panenské a Báňovic, objevují se ale i svatby v rámci hornické komunity. Horníci, kteří v obci zůstali po ukončení těžby, patřili k nižším sociálním vrstvám a byli závislí na námezdni práci. Etnicitu horníků, kteří přišli do Panenské, nemůžeme s jistotou identifikovat, jistým vodítkem mohou být obce původu. Mnohem více již víme o jejich potomcích. Následující dva příklady vývoje etnicity v rodinách bývalých kopáčů železné rudy z čp. 31 a 11 ukazují, jak různě probíhalo začlenění do komunity v etnicky smíšené obci.¹²

Johann Paržil z čp. 31, který přišel z Včelničky u Kamenice nad Lipou (většinou česká obec), se oženil s Františkou Catzkovou, dcerou kováře z Báňovic (většinou česká obec). Jeho dcera Františka si vzala za muže zedníka Ondřeje Habra z Báňovic. Rodina Habrova žila na čp. 31 v letech 1839–1950 a od roku 1880 se vždy hlásila k české národnosti.

Sebastian Doležal z čp. 36, který přišel z Chaloupek u Zašovic (česká obec), si vzal za ženu Marii Annu Stiepanovou z Báňovic. Jeho syn František si vzal dceru drobných sedláků (4,9 ha) Terezii Kinastovou z Panenské čp. 16 (rodiče a sourozenci se v roce 1880 hlásili k německé národnosti), po svatbě žili na zemědělské

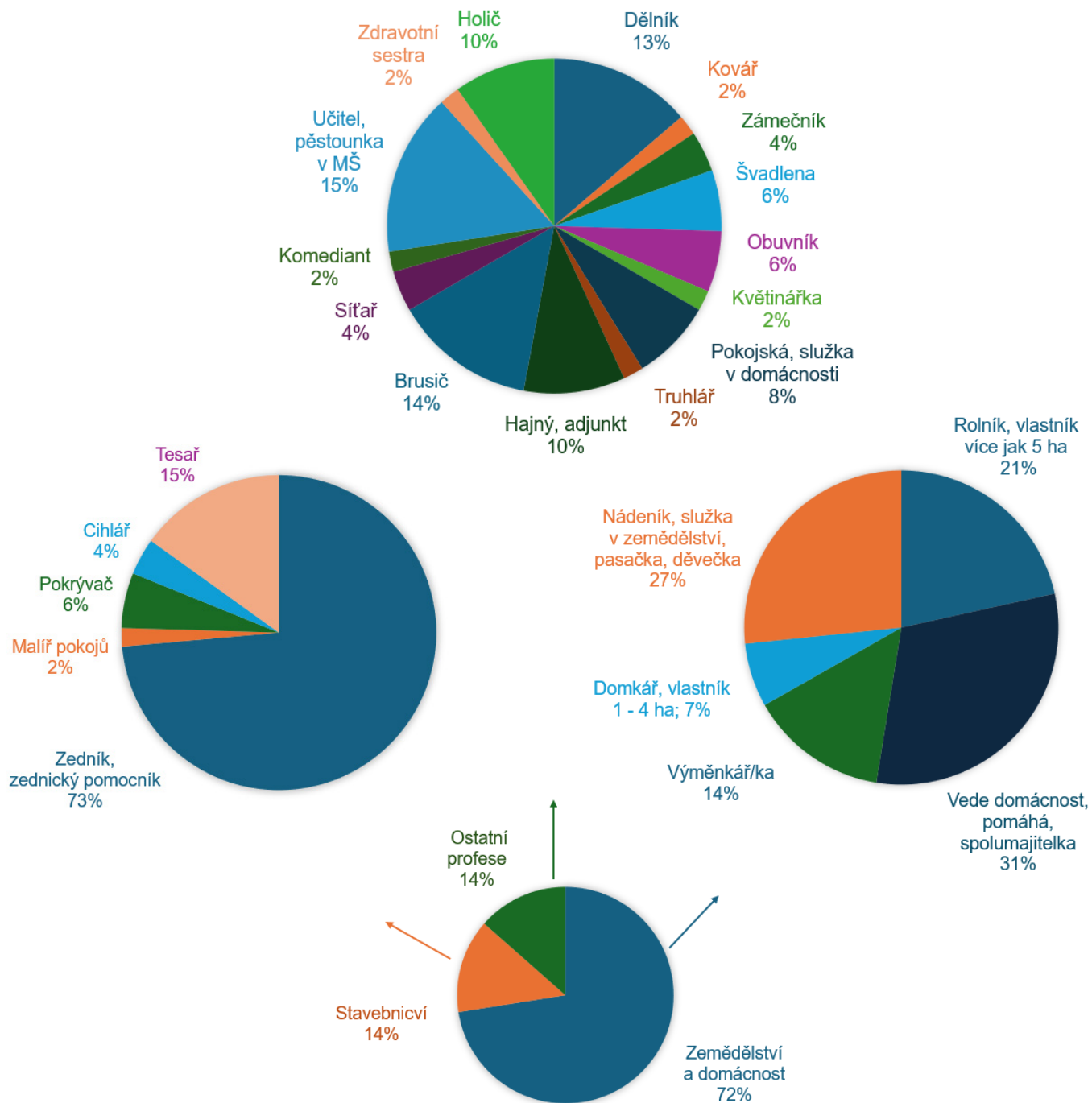
usedlosti čp. 11 (5,72 ha). Od roku 1880 se rodina hlásila výhradně k německé a poslední nositelka tohoto příjmení Anastázie Doleschalová byla z čp. 11 nuceně vystěhována po skončení druhé světové války.

Slibně nastartovaný průmyslový rozvoj regionu se zastavil v polovině 19. století. Důvodem byla obtížná dopravní dostupnost, nedostatek přírodních zdrojů i kvalifikované pracovní síly. Ke konjunktře došlo na přelomu 19. a 20. století s rozvojem drobného průmyslu v Jemnici a Slavonicích (měly vlakovou stanici). Ekonomický rozvoj regionu byl pomalý a zpžděný. Na počátku 20. století převažovalo na jihozápadní Moravě zemědělství, řemesla a drobný průmysl. Pestrost profesí obyvatel v letech 1910–1939 ukazuje, že byť zemědělství bylo pro většinu obyvatel hlavním zdrojem příjmů, nutil nedostatek pracovních příležitostí v obci obyvatele za prací docházet nebo dojíždět. Krátkodobé pobyty mimo obec se často měnily v trvalé. Velké pracovní příležitosti pro nekvalifikované a stavební profese představovalo Dolní Rakousko a Vídeň. Práce mimo ves přinášela nejen ekonomické benefity, ale také nové znalosti a ideje – mnoho z nich výrazně ovlivnilo způsob, jakým byla formována sebeidentifikace osob. Tyto vlivy dokládá např. ručně psaný zpěvník, založený Franzem Schlowakem a později vlastněný Františkem Jelínkem, ve kterém na německé vídeňské šlágry z počátku 20. století navazují, v Panenské česky psané, hospodářské záznamy z let 1935 až 1950.¹³

Fotografie ze stavby ve Vídni, počátek 20. století.
Z Panenské: Jan Luitz, František Jelínek, Antonie Luitzová-Jelínková.
Soukromá sbírka M. Kottové

Druhy profesí obyvatel Panenské uváděné v matrikách a cenzech v letech 1910–1939¹⁴

Vliv církve, školy a spolků na etnickou sebeidentifikaci

V roce 1850 působil ve Starém Hobzí na pozici kooperařtora Beneš Method Kulda,¹⁵ za necelý rok však pro rozvoj českého vlastenectví nemohl mnoho udělat. Možná, že se v této době seznámil s jemnickým písmákem Josefem Stanislavem Menšíkem, jehož *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Jemnického* vydal v roce 1856. Vliv českého hnutí přicházel do Panenské právě z Jemnice, ale i z Dačic, vzdálenějších Moravských Budějovic a Telče. Centry německého hnutí byly na moravské straně hranice zejména blízké Slavonice, ale i menší obce jako např. Staré Hobzí a Písečné. Významný vliv na obyvatele i rozvoj národních hnutí měli kněží, kteří působili ve Starém Hobzí. V roce 1892, v době působení kněze Josefa Mikuláška a kooperařtora Karla Čecha, se poprvé objevuje dvojjazyčné česko-německé vedení matrik.¹⁶ Bohužel nevíme, na jakém základě kněz určil, k jaké skupině jednotlivců náleží. Zda se dotazoval, či se rozhodl podle jazyka, kterým spolu hovořili, nakolik pro něj bylo rozhodnutí důležité a zda bylo kontrolované samotným jedincem a jeho rodinou. Od roku 1894 působil ve Starém Hobzí český vlastenec děkan Antonín Bártek, který do Starého Hobzí přišel z Jemnice. Jeho kontakty s jemnickými vlastenci (jednotlivci i organizacemi – Ústřední matice školská, Sokol) přetrvávaly po celou dobu jeho působení ve Starém Hobzí (v roce 1902 byl jmenován správcem jemnického děkanství) a jeho vliv na etnickou identifikaci obyvatel byl značný.¹⁷ Přes výše uvedené se na základě studia sňatečnosti zdá, že na konci 19. století bylo obyvatelstvo Panenské etnicky indiferentní.

Až do počátku 20. století spravovali v Panenské obecní záležitosti nejbohatší sedláci. V kronice české školy, ale i ve vzpomínkovém vyprávění obyvatel se vedení obce před rokem 1919, kdy získala v zastupitelstvu většinu česká strana, označuje jako německé. Pokud vezmeme v potaz četnost smíšených manželství a častou etnickou nevyhraněnost, je toto označení značně nepřesné. Faktem však zůstává, že v letech 1880–1923 a 1939–1945 se starostové hlásili k německé národnosti, v mezidobí tzv. první republiky a od konce druhé světové války pak k české národnosti.¹⁸

Vztahy mezi Čechy a Němci se začaly zhoršovat nejspíše od roku 1907, kdy začal spor o zbudování české školy. V této době děti z Panenské docházely do německé školy v Bělčovicích. Češi namítali, že do této školy chodí na 30 dětí, které se německy nedomluví a učitel česky nemluví.¹⁹ Postavení školy v Panenské bránilo

vedení obce. Nakonec byla nákladem Ústřední matice školské postavena na katastru sousedních Pálovic. Pozemek daroval jemnický markrabě Alexander Pallavicini. Plány stavby musely být zhotoveny dvakrát, první se na obci ztratily (byly prý odeslány spolku Deutscher Schulverein). Kámen na stavbu se nesměl lámat v obecním katastru, při oslavě otevření školy v roce 1913 se nesmělo zvonit v kapli a někteří Němci neodpovídali na pozdrav.²⁰ Škola fungovala v letech 1913–1938 a 1945–1948 (do roku 1927 provozována obcí a Ústřední matičí školskou, poté státní). Školu výrazně podporovali soukromníci i organizace jako Národní jednota, Okresní péče o dítě, jemnická spořitelna, v neposlední řadě ministerstva.²¹ V roce 1915 byla v Panenské otevřena německá škola. Stavba byla financována místními Němci a pražským spolkem Deutscher Kulturverband.

Dne 20. října 1918 se obec Panenská přihlásila k příslušnosti k nově vzniklému státu Německé Rakousko (Deutsch-Österreich), k župě Německá jižní Morava (Deutschsüdmähren). Místním centrem byly nedaleké Slavonice. Po řadě jednání a vojenské intervenci československých vojsk v oblasti složili představitelé proněmeckých obcí 13.–16. prosince 1918 slib Československé republice. Situace v pohraničí však byla i nadále nestabilní a až do roku 1920 sídlila ve Starém Hobzí vojenská posádka.

První poválečné volby do obecního zastupitelstva se konaly roku 1919 a v Panenské skončily velmi vyrovnaně. Češi měli 52 a Němci 54 hlasů, starostou byl zvolen Němec Friedrich Schäffer. V obecním zastupitelstvu však získali většinu Češi. Obec téhož roku zažádala o přičlenění pozemku české školy do katastru Panenské a vystoupila proti německé škole, která měla málo žáků (udávala 17 žáků, bylo jich však jen 13). Oficiálně byla škola školskou inspekcí zrušena v lednu 1920. (Vyučování bylo ukončeno až v únoru na základě stížností obecního zastupitelstva.) Děti měly začít opět chodit do školy v Bělčovicích. Jeden žák přestoupil do české školy, ostatní vyučoval Hans Zirkler soukromě v domácnostech (plat hradili rodiče žáků a Deutscher Kulturverband). V letech 1920/21 a 1921/22 chodily děti do německé školy v Bělčovicích. Hans Zirkler vedl školu opět mezi roky 1922/23 a 1929/30, poté byla pro nedostatek žáků trvale zrušena. V letech 1928–1938 fungovala při české škole mateřská škola, po zrušení německé školy sídlila v její budově.²²

Přestože boj o školy probíhal velmi tvrdě, nedošlo po postavení české a německé školy k rozdělení žáků

podle národností. Některé děti, jejichž mateřským jazykem byla čeština, chodily do německé školy a naopak. Německou školu volili např. rodiče, kteří pracovali či bydleli u německých sedláků, nebo rodiny, které předpokládaly budoucnost dětí v Rakousku. Žáky české národnosti v německé škole byly také děti z rodiny Táborských, která se živila hadrářstvím, síťářstvím, drátenictvím a broušením nožů a nůžek (šlejfíři). Přes zimu žila rodina v Panenské, v sezóně (březen–listopad) se pohybovala zejména v Dolním Rakousku. Areál jejich působnosti dosahoval (dle matričních zápisů a žádostí o potvrzení domovských listů) až k vídeňskému předměstí. Ctibor Nečas tuto rodinu přiřazuje ke kočovným a polokočovným Romům (Nečas 1994: 17). Rodina přes léto migrovala krajinou a její tulácký životní styl v mnohém odpovídal dobové představě o životě Romů. Kočovní život začala Tereza Táborská (*1800, její otec se do vsi přiznal ze sousedních českých Ostojkovic). V dospělosti se živila jako hadrářka a na zimu se vracela ke svému nevlastnímu bratrovci z matčiny strany, Ondřeji Mannovi (hlásil se k německému). Později žili Táborskí také v obecní pastoušce. Tereza Táborská, její děti a vnoučata v cenzech většinou uvádí českou příslušnost, objevuje se však i německá. Za první republiky se většina rozvětvené rodiny postupně odstěhovala do Rakouska, pouze malá část zůstala v Panenské. Děti z rodiny Táborských tvořily v některých letech téměř polovinu dětí v německé škole. K některým z nich se pravděpodobně vztahovalo udání českých obyvatel, že ve škole jsou zapsány děti, které se v Panenské nezdržují.²³

Důvodem, proč českou školu navštěvovaly také děti z německých nebo převážně německých rodin, bylo nejen zajištění budoucnosti v ČSR, ale také spory s německými sousedy – příkladem takovýchto rodin jsou Kinastovi a Schäfferovi (členové těchto rodin zůstali po roce 1945 v Panenské).²⁴

Působením školy docházelo nejen k posilování etnické sebeidentifikace, ale také k přestupům k druhému etniku. Z porovnání seznamů žáků a sčítacích operátů je zjevné, že výraznější vliv na etnickou sebeidentifikaci dětí měla česká škola, která měla podporu obce a fungovala kontinuálně až do roku 1938. Čeští učitelé byli nejen hybateli kulturního dění (pořádali výlety, divadla), dětem také poskytovali různé benefity (vánoční nadílka, obědy, lékařská prohlídka, úrazové pojištění).²⁵ Situace v Panenské se ve své podstatě nijak nelišila od zbytku českých zemí, spory ohledně národních škol byly běžné a boj probíhal o každou dětskou duši.²⁶

Na počátku 20. století začaly ve vsi působit první místní spolky a politické strany, členství v nich bylo zároveň vyjádřením národní příslušnosti. Rudolf Jaworski (2004: 31) konstatuje, že německé nacionální spolky byly většinou zakládány v reakci na českou národní výzvu, toto platí i v Panenské. V souvislosti se stavbou německé školy byla založena místní pobočka spolku Deutscher Schulverein (1914), který se v roce 1920 přerodil do spolku Ortsgruppe des Deutschen Kulturverbandes (1940 začleněn pod NSDAP). Místní odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu zde působil v letech 1923–1939 (opět 1945–1948 v rámci Národní Matice při Národní radě české). V letech 1923–1940 působila v obci také Domovina domkářů a malorolníků, strana Bund der Landwirte a Republikánská strana čs. venkova. V letech 1928–1938 fungovala Jednota československých malozemědělců, domkářů a živnostníků. Posledním pobočným spolkem, založeným v obci před druhou světovou válkou, byla místní Jednota republikových zaměstnanců (1935–1940).²⁷ Od 18. století fungovala v obci jedna hospoda pro všechny. V roce 1929 začal provoz „české“ hospody, ve 30. letech před ní vztyčili Češi májku, kterou jim přes noc Němci podřáli. Návštěva české a německé hospody závisela nejen na národnosti, ale také na tom, kdo byl s kým ve při, nebo zadobře. Křesťanské svátky naopak obyvatele Panenské spojovaly. Posvícení bylo společné, tradiční hrkání na Velikonoce bylo rozděleno dle vzpomínek na horní a dolní část vsi, bez ohledu na národnost.²⁸

V roce 1938 byla Panenská zařazena mezi obce, které měly být přičleněny k říši. Část obyvatel se proti záboru v pátém okupačním pásmu (11. října 1938) neúspěšně odvolala.²⁹ Po skončení války, proběhl 21. a 31. května 1945 na Místním národním výboru v Panenské „soud“, v němž se rozhodovalo o vystěhování německého obyvatelstva.³⁰ Části obyvatel německé národnosti bylo pro loajální chování za války přiznáno národnostní právo české, zároveň bylo určeno, kdo musí z obce odejít. Někteří odešli dobrovolně i přesto, že mohli zůstat, jiní odešli již před vlastním soudem, případně zůstali v zahraničí. Odsun Němců spojený s fyzickým násilím i nechvalně proslulé Hobzovy jednotky, které řádily na jihozápadní Moravě, se Panenské vyhnuly.³¹ Poslední obyvatelé Panenské oficiálně přestoupili z německé k české národnosti v 50. letech 20. století.³² Některé přestupy k české národnosti však mohly být pouze formální či vynucené (např. na základě tlaku úřadů či rodiny – k této domněnce vede rozhovor s informátorem *1946, jehož babička

neuměla česky, nebyla součástí české komunity a v rámci rodiny komunikovala převážně se svým synem, který jediný uměl německy, do roku 1945 se hlásila k německé národnosti, poté k české).

Rok	Počet obyvatel	Národnost v cenzech		
		česká	německá	jiné
1843	231			
1850	230			
1869	249			
1880	265	87	178	
1890	202	50	152	
1900	226	91	135	
1910	203	96	107	
1921	219	154	64	1 Francouz
1930	202	165	36	1 Ruska
1950	150			

Tabulka Osídlení Panenské v letech 1843–1950³³

Skladba domácností v letech 1880–1950

Tabulka Osídlení Panenské v letech 1843–1950 sleduje vývoj, jak jej zachytila sčítání lidu. Vidíme v ní trend poklesu obyvatel, nárůstu Čechů a úbytku Němců. Propad obyvatel mezi lety 1880 a 1890 nastal odloučením velkostatku Hejnice (čp. 22 a 23) od Panenské ke Starému Hobzí. Pozdější vytrvalý pokles obyvatel byl způsobem odchody za lepším životním. Detailnější pohled získáme, pokud budeme zkoumat etnickou sebeidentifikaci obyvatel obce vyjádřenou přihlášením se k národnosti v rámci cenůz a obecních průzkumů (v roce 1938 a 1944) po číslech popisných. Tabulka Skladba domácností v letech 1880–1945 je sestavena tak, aby graficky ukázala etnické složení jednotlivých domácností.³⁴ Vidíme v ní, že v roce 1880 převažovaly německé domácnosti a jen málo bylo smíšených. Postupem doby přibývalo nejen českých domácností, ale také smíšených rodin. Fluidní etnicita je zachycena přestupy mezi vykazovanými národnostmi. K přestupům docházelo nejčastěji v případě smíšených manželství (a to i v případech, které tabulka nedokázala zachytit na čp. 1, 3, 29). Častější byly přechody žen k národnosti manžela, ale ani opačné překlopení nebylo výjimečné. Změna národnosti

někdy proběhla ihned po svatbě, jindy však trvala řadu let. Objevují se i případy, kdy národnost změnili oba manželé (např. na čp. 1: 1880 Josef Neshyba uveden jako Čech, jeho žena Marie jako Němka, 1890 oba uvedeni jako Češi, 1900 jako Němci, na čp. 13: Jan a Marie Petterovi 1900 a 1910 oba Němci, 1921 oba Češi, od 30. let Němci, obě rodiny byly v roce 1945 částečně vysídleny).

Přestože je zjevná tendence vedoucí ke sjednocení národností manželů, byly i případy, kdy k tomu ve sledovaném období nedošlo (např. u manželů Jana a Marie Čurdových z čp. 18 (manželé v letech 1901–1933, rodina byla v roce 1945 částečně vysídlena). Trval-li tento stav až do roku 1945, došlo u obyvatel, kteří v Panenské zůstali, většinou ke sjednocení národnosti na českou (v domácnostech na čp. 17 a 25 žili prarodiče německé národnosti). Rozdílné národnosti měli, po roce 1945, pouze manželé Slovákovi (Schlowakovi).³⁵

Dalším případem smíšených domácností jsou rodiny kde děti nebo jejich část měly jinou národnost než oba jejich rodiče. Můžeme vysledovat dva důvody. Prvním je docházka do školy vedené v jiném jazyce, než byl jazyk/národnost rodičů – většinou u dětí navštěvujících českou školu. V takovém případě byly děti přihlášeny k české národnosti, rodiče k německé (lze vysledovat od sčítání lidu v roce 1921, opačně rodiče hlásící se k Čechům a děti k Němcům ve sčítání 1900, např. Zamazalovi čp. 32). Zde vidíme výrazný vliv na etnickou sebeidentifikaci z vnějšího prostředí. Zda byl tento zápis nařízen, nevíme. V druhém případě dospělí potomci, kteří pracovali po část roku mimo obec (většinou ve Vídni), pak volili německou národnost, jejich rodiče udávali českou, což lze vysledovat od sčítání lidu v roce 1910, např. Zamazalovi čp. 32 (syn pracoval ve Vídni, dcera ve většinově německých Dančovicích).

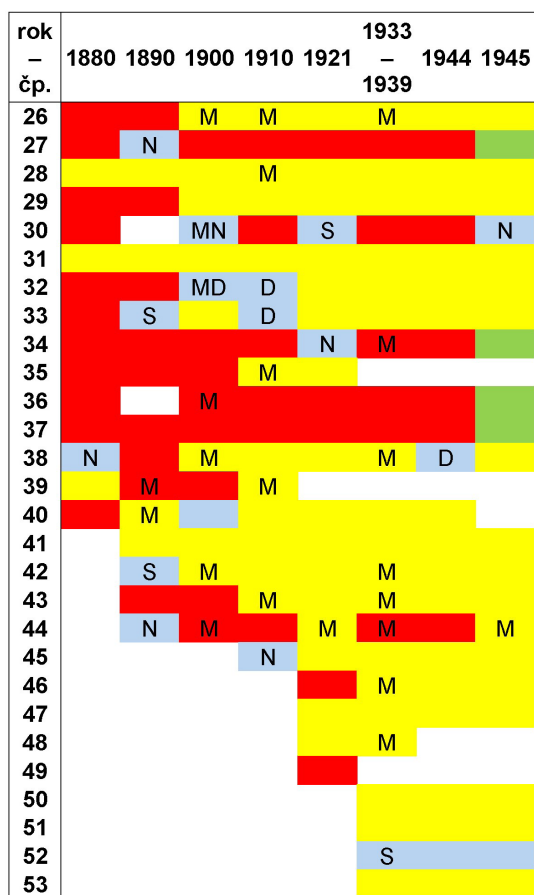
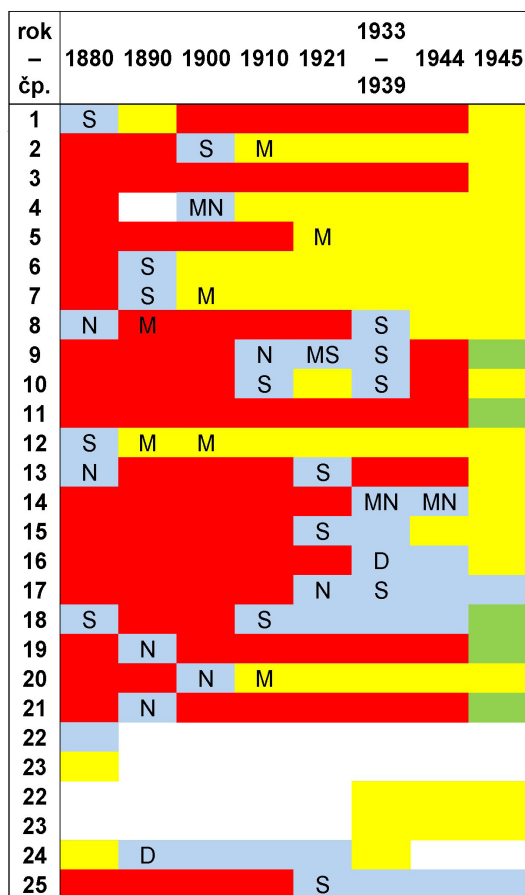
V Panenské byly obvyklé vícegenerační domácnosti, někdy však žily rozšířené rodiny pod jednou střechou spolu s nájemníky (někdy i s rodinami), pacholky a děvečkami (např. na čp. 8 v roce 1880 žili Češi Josef a Kateřina Nováková s německou rodinou nájemníka výměnkáře Sebastiána Kinasta, od kterého dům koupili, a českou rodinou nájemníka, podruha Jana Wenzla). Tento typ etnický smíšeného soužití postupně ubýval. Zatímco v letech 1880–1910 byl relativně častý, po roce 1921 byl spíše výjimečný. Sčítací operáty nám ukazují, že v tomto bodě měl v Panenské rozhodující vliv celkový úbytek námezdních pracovníků v zemědělství (nejspíše vlivem nástupu mechanizace), nikoliv etnická segregace.³⁶

Ve sledovaném období došlo k prodeji 22 nemovitostí (některé byly prodány opakovaně). Noví majitelé se většinou hlásili k české národnosti a pocházeli zpravidla z Panenské a okolních obcí. Někteří obyvatelé kupovali a prodávali nemovitosti opakovaně, např. třikrát Mathias Schlowak (německá rodina), Laurenz Schlowak (německá rodina) a Marie Matzová (etnicky fluidní rodina), čtyřikrát Laurenz Hoffman (národnostně smíšená, etnicky fluidní rodina).

Na základě zpracovaných materiálů se domnívám, že nárůst české národnosti ovlivnila řada faktorů. Mezi lety 1910 a 1921 došlo k nárůstu českých obyvatel zejména díky fungování české školy a vzniku ČSR. Rozvoj národního uvědomění nastal hlavně v důsledku sporu

o českou a německou školu, byl podporován učiteli, lokálními elitami a spolky.³⁷ Strukturu obyvatelstva výrazně ovlivnily také odchody za „lepší životem“. Zejména po rozpadu Rakouska-Uherska zůstala řada ekonomických migrantů trvale v Rakousku (častěji se jednalo o občany německé národnosti).

Ještě hlouběji do etnické problematiky v obci nahlédneme, pokud sestavíme rodokmen etnicky smíšené rodiny. V Panenské by toto kritérium splňovaly (byť v různé míře) prakticky všechny rodiny. Rodokmen Bedřicha Schäffera (*1933)³⁹ byl zpracován, protože známe podrobnosti rodinné historie jak z rodinných vyprávění,⁴⁰ tak i z kroniky české školy a z žádosti o vyloučení majetku z konfiskace z roku 1947.⁴¹ Jeho dědeček

- Legenda:
- smíšená domácnost
 - česká domácnost
 - německá domácnost
 - majitelé odsunuti (celá rodina)
 - dům neobydlen
 - M nový majitel (koupi, ne převodem v rámci rodiny)
 - S smíšené manželství
 - D smíšené jiná národnost rodičů a dětí (různé kombinace)
 - N nájemník jiné národnosti než majitel

Skladba domácností v letech 1880–1945³⁸

Friedrich Schäffer (*1877) byl velký německý vlastenec, který se snažil zabránit stavbě české školy⁴² a v letech 1919–1923 starostoval za německou stranu (ve funkci byl přitom udržován zastupitelstvem, ve kterém měli Češi většinu, neboť Němci vyhráli volby, a tudíž měli právo starosty). Jeho otec Bedřich Schäffer (*1905) byl jedním z dětí, které, byť byly německé národnosti, přestoupily z německé do české školy. Důvodem prý byly spory mezi jeho matkou Annou, roz. Neshibovou, a vlasteneckými Němci z Panenské (což mohlo být i důvodem, proč se Anna Schäfferová od roku 1910 hlásila k české národnosti). Bedřich Schäffer (*1905) uzavřel manželství s Češkou Marií, roz. Stehlíkovou, ze sousedního domu a žil a hospodařil na jejím gruntu. Byl členem místní Národní jednoty a spolku Domovina domkářů a malorolníků. Hlásil se k české národnosti a byl také jedním ze žadatelů, kteří usilovali o vyjmutí obce Panenská z říší okupovaného území. V průběhu války

byl na základě svého německého původu označen za Němce (byla mu zamítnuta žádost o optování, Němci se stali i jeho žena a syn) a v roce 1940 byl donucen nastoupit k ženistům německé armády. Padl nejspíše u Ostravy, neznámo kdy. Polovina vyženěného gruntu Stehlíkových byla v roce 1945 zkonfiskována jako německý majetek. Ve sporu se státem zastupoval nezletilého Bedřicha Schäffera (*1933) jeho poručník, strýc jeho matky, legionář František Slovák (Schlowak). Proti zabrání majetku argumentoval časovou sousledností, českým vlastenectvím otce (v jeho prospěch svědčilo nejméně čtrnáct mužů z Panenské⁴³), ryze českým původem matky i jejích rodičů, původních majitelů usedlosti. V dokumentaci o vyloučení z konfiskace sepsané v Moravských Budějovicích 6. prosince 1947 je uvedeno: „*Bedřich Schäffer (*1905) byl sice německé národnosti, ale hlásil se k národnosti české, zejména když uzavřel sňatek s Marií rozenou Stehlíkovou, která je ryze českého*

Bedřich Schäffer 1933–2016, Čech,
1939?–1945 Němec,
osvědčení o české národnosti vydáno 1946

Bedřich Schäffer
1905–1945?, Němec,
nejpozději od r. 1933 Čech,
1939?–1945 Němec

+

Marie 1905–1991,
roz. Stehlíková, Češka,
1939?–1945 Němka,
osvědčení o české národnosti
vydáno 1946

Bedřich Schäffer s dcerou byli v r. 1945 vysídleni	Bedřich/Friedrich Schäffer 1877–?, Němec, rodiče Němci
	Anna 1887–1940, roz. Neshybová , Češka, od r. 1900 Němka, od r. 1910 Češka

Jan Stehlík 1872–1938, Lomy, Čech, rodiče Češi	rodina byla národnostně smíšená, Stehlíkovi byli Češi, žila s nimi výměnkářka Marie Schlowaková a až do osamostatnění švagří a švagrová (většinou Němci)
Marie 1883–1955, roz. Schlowaková , Němka, od r. 1910 Češka	

v r. 1880 byla rodina národnostně smíšená, v r. 1890 česká, od r. 1900 německá	Josef Neshyba/Nesiba * 1853, Bářovice, Čech, od r. 1900 Němec
	Marie * 1860, roz. Walterová , Němka, od r. 1880 Češka, od r. 1900 Němka

Jakub Schlowak * 1852, Němec (zemřel před r. 1900)	další děti: dcera Němka vdaná ve Velkém Dešově, dva synové odešli do Vídne, hlásili se k německvím, jeden žil v Panenské, Čech, legionář
Marie * 1859, roz. Mannová , Němka od r. 1921 Češka, od 30. let Němka	

původu.⁴⁴ Ve výpovědích svědka Josefa Vaška je matka Bedřicha Schäffera (*1905) Anna označena za Češku. Ve výpovědích svědků tak byla akcentována pouze česká část, německá byla potlačována a její význam byl umenšován. Soud ve svém rozhodnutí (19. 3. 1949)⁴⁵ zohlednil svědecké výpovědi a český původ části rodiny. Konfiskace poloviny statku nebyla zrušena, daná polovina však byla přidělena k užívání nezletilému Bedřichu Schäfferovi.

V rodokmenu vidíme, jak fluidní byla po několik generací etnická sebeidentifikace obyvatel Panenské. Životní osudy rodiny Bedřicha Schäffera ukazují proměny etnicity v procesu sebeidentifikace i rozdílnost vnímání etnicity jedince okolím – v různém čase, různými aktéry. A také to, jak málo mohl být zpětně kladen důraz na to, k jaké národnosti jedinec inklinoval v minulosti. Z rodokmene jasně vidíme, že používání výrazu „ryzí českost“ (který je sám o sobě dobový a tendenčně silně zabarvený) je v případě rodin z Panenské poněkud nadnesené. Úřady však překvapivě tvrzení o „ryzím češství“ hlouběji neověřovaly, stačilo dobrozdání o pravdivosti údajů od starosty obce Matouše Mochara a dalších svědků, u kterých se můžeme domnívat, že vycházeli z vlastních zkušeností s rodinou v předválečných a válečných letech a složitosti etnické identifikace v minulosti do řízení o konfiskaci cíleně nevtahovali.

Na tomto rodokmenu vidíme, jak problematická mohla být jednoznačná odpověď na otázku o jazykové či národní příslušnosti. Proces etnické sebeidentifikace u řady jednotlivců procházel vývojem po celý jejich život – byl neustále fluidní a neuzavřený. Je prakticky nemožné paušalizovat, do jaké míry byl tento proces otázkou nevynucené, svobodné volby a do jaké míry byl volbou z nutnosti, nebo určený zvnějšku. Proces etnické sebeidentifikace je individuální a závisí na řadě faktorů. Může tak být naprosto jednoznačný a svobodný (jako u Bedřicha Schäffera /*1905/, který si svobodně zvolil přestup k české národnosti), ale také vynucený a určený okolím (když nebylo témuž v roce 1939 dovoleno optovat a stal se úředně Němcem). Na materiálech z obce Panenská je dobře vidět, že sebeidentifikace s etnickou skupinou může být i v rámci jedné rodiny různá a je u každého jedinečná, v závislosti na specifických podmínkách, v širokém spektru od jednoznačné sebeidentifikace s jedním etnikem po fluidní etnicitu.

Přestože je každý prožitý sled životních zkušeností ovlivňující sebeidentifikaci jednotlivce jedinečný, vlivy, které na jednotlivce působí, jsou do jisté míry společné celé společnosti. Nabízí se tedy příležitosti ke srovnání. Velmi detailně se studiu procesu etnické identifikace v etnicky smíšené, převážně německé obci Karlov věnoval Petr Lozoviuk (2002). I v Karlově probíhal na počátku 20. století boj o školu a etnické napětí v obci rozdmýchávaly elity a organizace působící mimo vlastní obec. Pokud byli Karlovští v průběhu první poloviny 20. století etnicky indiferentní, „*situování do role pouhých diváků této podivné bitvy národnostní války*“ (Lozoviuk 2002: 110), pak obyvatelé Panenské byli, přinejmenším v bojích o školy, jejími aktivními účastníky. Je však nutno také zmínit, že Karlov byl jako nejmenší německý jazykový ostrov v hledáčku českých národovců nejen z okolí, ale i centrální vlasteneckých spolků (díky čemuž se zachovala řada unikátních dokumentů, které nejsou pro Panenskou dostupné). Oproti tomu zájem o situaci v Panenské nedosahoval většinou dál než na hranice okresu. Obyvatelům obou obcí bylo společné, že etnicita se nestala ani přes řadu sporů, které byly kvůli ní vedeny, jediným (hlavním) principem společenské organizace. Stejně jako je etnická sebeidentifikace jednou částí v procesu sebeidentifikace, tak i v rámci skupiny je etnicita pouze jednou z možných forem kolektivní identity a jednou z forem organizačních schémat komunity (Lozoviuk 2005: 209).

Závěr

Proces etnické sebeidentifikace je vztažený k okolnímu prostředí, mimo rodinu působily na obyvatele Panenské změny zejména politické, ekonomické a kulturní. Obyvatelé s fluidní etnicitou byli při různých příležitostech opakovaně nuceni veřejně se přihlašovat k národní příslušnosti, přestože to pro řadu z nich bylo v podstatě nemožné.

Jedinci s fluidní etnicitou byli v nacionálně diverzifikované společnosti vnímáni jako ve své podstatě odpadlíci – jejich hodnota byla nižší než hodnota národnostního protivníka. Přihlášení se k národu a upevnění své etnické identity činili jednotlivci s vědomím, že jejich rozhodnutí má význam jak pro ně, tak i pro jejich okolí a bude mít vliv na jejich budoucnost. V tomto momentu vystupovali z bezpečné zóny a riskovali ve víře v budoucí příležitosti (Giddens 1997: 109–147). S narůstajícím,

zvnějšku přicházejícím vlivem primordialisticky pojatého příslušenství k národu (zejm. díky působení škol a spolků) docházelo v Panenské nejen v osobní, ale také v politické rovině ke konfliktům mezi postupně stále více se diferencující skupinou Čechů a Němců. Národnostní spory a tlak na jasnou etnickou sebeidentifikaci vyvrcholily v první polovině 20. století. Budeme-li hledat místa, která určila směr sebeidentifikace, pak zásadní roli v mikrosvětě Panenské hrály školy (a boj o ně), ekonomický rozvoj, politická situace, mobilita obyvatel a mezilidské vztahy. Na základě prostudovaných materiálů lze konstatovat, že nejdůležitějšími aktéry, kteří v Panenské ovlivňovali etnickou sebeidentifikaci obyvatel, byli učitelé. Působili nejen na děti, ale také na jejich rodiny, aktivně spoluvytvářeli společenský život v obci (výlety, divadelní a hudební představení, sportovní aktivity, knihovna). Zejména česká škola rodičům kontinuálně nabízela nejen vzdělání pro jejich děti, ale také hmotné benefity ve

formě oděvů, bot a někdy též stravy. Přes spolupráci se školami uplatňovaly svůj vliv další organizace (Ústřední matice školská, Deutscher Kulturverband, Národní jednota, Sokol, v hodinách náboženství farnost) i stát.

Události v roce 1945 ukázaly, že rozpory mezi Němci a Čechy nebyly tak hluboké, jak se mohlo zpočátku zdát. Skupina obyvatel s fluidní etnicitou byla pevně zakotvena v lokální sociální síti a mezi etniky fungovala sociální sounáležitost (alespoň do té míry, že v Panenské nedošlo k násilnému odsunu obyvatelstva a řada obyvatel německé národnosti mohla i díky svědectví českých sousedů zůstat v ČSR).

Etnická sebeidentifikace se na příkladu obyvatel obce Panenská ukazuje jako dynamický, kulturně podmíněný proces, specifický pro jednotlivce, dobu a místo, jako konstrukce sestavovaná z naší životní zkušenosti, z toho, co si o sobě myslíme, čím chceme být a jakou očekáváme budoucnost.

POZNÁMKY:

1. Soupis obsahuje data narození a úmrtí, místo narození, rodinný stav, zaměstnání, národnost a vztah k majiteli nemovitosti. Podrobné údaje o obyvatelích obce jsem zpracovávala spolu s kronikářkou obce Panenská, Marií Kottovou. Data měla být zveřejněna v publikaci *Kronika obce Panenská*, k vydání dosud nedošlo. Data čerpána z: MZA v Brně, fond Sčítací operáty, obec Panenská, fond Sběrka matrik; SOkA Jindřichův Hradec, fond Sčítání lidu, obec Panenská; SOA v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje.
2. V Panenské, obdobně jako v řadě jiných obcí, vyplňovala sčítací list pověřená osoba (úředník nebo učitel), správnost zápisu pak podpisem stvrdil starosta. Ve sledovaných letech v obci nedošlo ke stížnosti na průběh sčítání a nic nenasvědčuje tomu, že byly zapsány bez souhlasu.
3. Srov. SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, fond Soukromá obecná škola (německá) Panenská, fond Místní národní výbor Panenská, Soukromý archiv Marie Kottové, Schiessel, František [b. d.]: *Stručná kronika obce Panenská*, rkp.
4. Informátor *1938 pochází z české rodiny, v záznamu jeho narace jsou uchovány vzpomínky na německé sousedy, kamarády a rodinné vzpomínky na období první republiky a druhé světové války. Informátor *1946 pochází z etnicky smíšené rodiny, rodina nebyla odsunuta, v záznamu narace jsou uchovány vzpomínky na poválečný vývoj v obci, soužití českých a německých obyvatel a rodinné vzpomínky na období první republiky. Informátor *1972 je místní patriot, který cca 15 let shromažďuje dokumenty a vzpomínky obyvatel obce.
5. Následující texty se vztahují k Jemnici: „...tak zvaná farářská strana v Jemnici pozůstává, aus Deutsche, aus gemässigten und farblosen Čechen“ (Z Jemnice 1903), více vyhraněný je text z roku 1912, který „nečechům“ upírá lidství: „Bud' si stále vědom, že jsi

Čechem, vždy a všude jako Čech jedne! Nezapomeň nikdy, že jsi člověkem!“ (Fischer 1912).

6. V novinách se tak objevují texty podporující pokus o oddělení od ČSR (Deutsch-Mähren für ein deutschösterreichisches Staatswesen 1918) či později texty agitující za německé národní citění: „In eiserner Folgerichtigkeit muß der Weg begangen werden, nicht behindert durch Sonderbestrebungen, nur vorwärts im ehrlichen Kämpfe um unseres Volkes Rechte zum Ziele! Ersahen wir doch an den Tschechen, was zähe Arbeit, eiserner Gehorsam, völkisches Pflichtgefühl vermag...“ (Wessely 1922), či německé národní strany např. v textu *Versammlungen im Zlabingser und Jamnitzer Bezirk* (1935).
7. Srov. MZA v Brně, fond Velkostatek Jemnice a Staré Hobzí.
8. Tamtéž.
9. Srov. MZA v Brně, fond Sběrka matrik; SOA v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje.
10. Při číslování domů v roce 1771 byly posledními čísla 22 a 23 označeny budovy velkostatku Hejnice.
11. Srov. Národní archiv, fond Horní soud Kutná Hora.
12. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská; MZA v Brně, fond Sběrka matrik; SOA v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje.
13. Soukromá sbírka Marie Kottové. Schlowak, Franz – Jelínek, František: [Zpěvník, hospodářské zápisy], nedat.
14. Grafy zobrazují četnost a poměrné zastoupení způsobů obživy. Do statistiky nebyly zahrnuty děti povinné základní školní docházkou. Učni a tovaryši započítáni byli, protože jejich vrstevníci, pokud pracovali v zemědělství, uvádění jsou (např. pomáhá v zemědělství, nádeník). Zařazení byli i vyměnkáři, kteří často pomáhali hospodáři či vedli vlastní drobné hospodářství (např. drůbež, zahrada). Započítány byly všechny relevantní záznamy ve zvoleném období.

15. Srov. SOA v Třeboni, Sbíрка matrik Jihočeského kraje.
16. Matriční zápisy ve Starém Hobzí byly od 17. století do konce 19. století psány latinsky a německy. Jméno a příjmení bylo často zapisovatelem adaptováno (překlad, různá transkripce, vznik variant). Počátek vedení matričních zápisů v češtině v roce 1892 viz např. SOA v Třeboni, Sbíрка matrik Jihočeského kraje, Matrika narozených 1881–1910, obec Frauendorf: 14.
17. O působení Antonína Bártka na Jemnicku je řada informací v dobovém tisku. Pozitivní hodnocení jeho činnosti vycházelo zejména ve *Stráži*, listu katolické národní strany, i v *Hlasech ze západní Moravy* (Z Jemnice 1900; Z Kdousova 1901; Osobní 1902; Svatovítská pouť v Jemnici 1910; Z Jemnice 1910; Ze Starého Hobzí 1916), negativní pak např. v *Jihozápadní Moravě* (Do Starého Hobzí 1911).
18. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská a fond Okresní úřad Jemnice.
19. Situace českého a německého školství na Jemnicku je v krátkosti popsána v *Dačických listech* (Německé školy 1907). Srov. SOkA Jindřichův Hradec, fond Obecná škola Bělčovice, 1882–1945, fond Obecná škola (německá), Staré Hobzí.
20. V průběhu srpna až října 1913 vyšlo v *Horácku a Našich novinách* několik článků o jemnických sbírkách na školu v Panenské (srov. Úspěch národní práce na Jemnicku 1913). *Znaimer Wochenblatt* publikoval pouze krátkou zprávu: „*Von der deutschen Sektion des k. k. mähr. Landesschulrates wurde die Eröffnung der einklassigen Schulexpositor in Frauendorf (Schulbezirk Datchitz) bewilligt.*“ (Schulexpositoreröffnung 1913). Srov. také SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy, s. 1, 19.
21. Srov. SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy.
22. Škola podporovalo ministerstvo školství a zemědělství. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská, fond Soukromá obecná škola (německá) Panenská, fond Obecná škola Panenská; SOkA Jindřichův Hradec, fond Obecná škola Bělčovice, 1882–1945.
23. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská, fond Soukromá obecná škola (německá) Panenská; SOA v Třeboni, Sbíрка matrik Jihočeského kraje.
24. Informátor *1946.
25. Srov. SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy.
26. Téma na Znojensku zpracoval Lubomír Černoušek (2019), v Karlově Petr Lozoviuk (2002: 108–111), v českých zemích souborně např. Tara Zahra (2008).
27. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská, fond Okresní soud Jemnice, fond Archiv obce Panenská.
28. Informátor *1938 a *1946.
29. Obec byla zabrána v 5. okupačním pásmu 11. října 1938. Čeští státní zaměstnanci: hajný a správce státního velkostatku Hejnice s rodinami odešli 7. října. Dne 8. října se odstěhoval učitel Jaroslav Vrba s rodinou, zároveň přesouval i školní vybavení, po dobu války bylo uloženo v jemnické dívčí škole. Učitel Vrba se do Panenské vrátil ještě 11. října, kdy se snažil domluvit obnovení výuky s německými vojáky ve vsi, nebylo mu to však umožněno. Děti z české školy docházely až do roku 1945 do německé školy v Bělčovicích. Ve stejný den jako Panenská byly zabrány i sousední, většinou české Bářovice, které byly pod českou správou navrženy 29. listopadu 1938. O průběhu vyřizování žádosti občanů Panenské o vyjmutí ze záboru se nedochovaly žádné dokumenty. Pravděpodobně však žádost nebyla vyslyšena. Panenská měla od ledna 1939 německé zastupitelstvo a spadala pod okres Waidhofen an der Thaya. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy, s. 71–73.
30. Srov. SOkA Třebíč, fond Místní národní výbor Panenská, zápisy z jednání zastupitelstva.
31. Expediční oddíl taborských partyzánů plk. Vladimíra Hobzy prováděly „divoký odsun“ německého obyvatelstva od Českých Velenic přes Staré Město pod Landštejnem a Dačice až po Moravské Budějovice. Jejich činnost je spojena s několika hromadnými vraždami německého obyvatelstva.
32. Srov. SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská.
33. V roce 1921 sčítali učitelé – Čechy Petr Hotaf, Němce Hans Zirkler. Státní orgány ČSR se snažily, aby byl počet Čechů a Slováků co nejvyšší, k cenzu vyšel také speciální zákon 256/1920 Sb. a prováděcí vyhláška (více viz Kadlec 2015). V roce 1921 přestoupily v Panenské k české národnosti pouze dvě osoby z etnicky smíšených manželství (čp. 13 a 25), další čtyři manželství byla i nadále smíšená (čp. 15, 18, 30, 34). V roce 1930 sčítal celou obec učitel české školy Jan Brázda. Nic nenavědčuje pročeskému nátlaku na manžele ze strany sčítatelů, opačný případ z nedalekého Šafova dokládá Lubomír Černoušek (2019: 68–69).
34. V letech 1938 a 1945 byla národnost zjišťována na obecní úrovni, v obou případech pod silným vlivem politických událostí.
35. Legionář Franz Schlowak (též František Schlowak, později František Slovák) se svým životním osudem mezi ostatními obyvateli obce vymyká. Byl rozený Němec a po návratu z legií přijal českou národnost, z Ruska si přivedl manželku Annu, která se hlásila k ruské národnosti (společně postavili čp. 52). Za druhé světové války sloužil jako německý domobranec, k této jeho službě se zachoval následující zápis: „*bod 2) programu: Přijmutí Slováků Františka do svazku obce jako Čecha a zároveň pozemky vyřešit. [...] 2) Slovák František jest všemi hlasy přijmut jako Čech, neboť prokázáno jest, že byl k tomu donucen, aby sloužil jako domobranec v německé armádě*“ SOkA Třebíč, fond Místní národní výbor Panenská, zápisy z jednání zastupitelstva. Protokol sepsaný na schůzi Národního výboru konané dne 21. května 1945.
36. V příhraničním regionu byla praktikována praxe najímání si děveček a pacholků z řad mluvčích druhého jazyka. Cílem bylo prohloubení vzájemných jazykových znalostí. Území, na kterém docházelo k cílené výměně mládeže „na zkušenou“, sahalo poměrně hluboko do vnitrozemí, na české straně prokazatelně až nad Jemnici. Mimo zemědělství byl častý vandř mladých řemeslníků na zkušenou do Rakouska. Cestování za prací i zkušenostmi neskončilo se vznikem samostatných států v roce 1918, ale fungovalo, byť v omezenější míře, i za první republiky.
37. Např. formou literatury a časopisů, které byly občanům Panenské k dispozici. Při české škole vznikla knihovna v roce 1919, díky podpoře obce a ministerstva školství (Srov. SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy, s. 20). Časopisy do německé školy dodával Deutscher Kulturverband z Prahy (Srov. SOkA Třebíč, fond Soukromá obecná škola (německá) Panenská).
38. Data v tabulce vychází ze sestaveného domovníku – soupisu obyvatel domů od zavedení číslování. Čp. 22 a 23 bylo přiděleno budovám panského velkostatku Hejnice, rok roku 1890 patřil velkostatek pod Staré Hobzí. Volná čísla byla později přidělena novostavbám.

- Čp. 24 byla obecní pastouška, čp. 44 hájenka, čp. 48 česká škola, čp. 49 německá škola.
39. Data použitá v tabulce vychází z cenzů v letech 1880–1921, z matričních záznamů a úředních dokumentů. Srov. MZA v Brně, fond Sčítací operáty, obec Panenská, fond Sběrka matrik; SOA v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje; SOkA Třebíč, fond Místní národní výbor Panenská. Jména a příjmení byla v Panenské, podobně jako v řadě dalších etnicky smíšených obcí, používána v české i německé verzi, dle uvážení zapisovatele. Sami obyvatelé mohli v průběhu života přejít ze jména v němčině do české varianty či naopak a užívat ji jako preferovanou variantu na denní bázi i v dokumentech, např. v rámci jednání na obci či faře. Např. Bedřich Schäffer (*1905) neužíval v křestním listu uvedené jméno Friedrich. Variace jmen a příjmení přináší při práci s archiváliemi řadu obtíží v identifikaci osob.
40. Informátor *1972.
41. Srov. SOkA Třebíč, fond Okresní národní výbor Moravské Budějovice.
42. Srov. SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská, Kronika české školy, s. 1.
43. Mnozí pocházeli z etnicky fluidních rodin.
44. SOkA Třebíč, fond Okresní národní výbor Moravské Budějovice, [Nezletilý Bedřich Schäffer, školák v Panenské, žádost o vyloučení z konfiskace], s. 20.
45. Tamtéž: 18.

NETIŠTĚNÉ PRAMENY:

- Hruschka 1929. SOkA Jindřichův Hradec, fond Archiv obce Staré Hobzí, 1750–1940. Hruschka, Rudolf. *Marktgemeinde Althart. Ihre Familien- und Häusergeschichte 1672–1928*. Rkp. z roku 1929. Dostupné z: <<https://digi.ceskearchivy.cz/121424/1/917/465/50/0>> [cit. 15. 4. 2024].
- Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA v Brně), fond Velkostatek Jemnice a Staré Hobzí.
- MZA v Brně, fond Sčítací operáty, obec Panenská. Dostupné z: <<https://www.mza.cz/scitacioperaty/>>.
- MZA v Brně, fond Sběrka matrik. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani_obec>.
- Národní archiv, fond Horní soud Kutná Hora.
- SOA v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje. Dostupné z: <<https://digi.ceskearchivy.cz/>>.
- SOkA Jindřichův Hradec, fond Obecná škola (německá), Staré Hobzí.

- SOkA Jindřichův Hradec, fond Obecná škola Bělčovice, 1882–1945.
- SOkA Jindřichův Hradec, fond Sčítání lidu, obec Panenská. Dostupné z: <<https://digi.ceskearchivy.cz/608242>>.
- SOkA Třebíč, fond Archiv obce Panenská.
- SOkA Třebíč, fond Místní národní výbor Panenská.
- SOkA Třebíč, fond Obecná škola Panenská.
- SOkA Třebíč, fond Okresní úřad Jemnice.
- SOkA Třebíč, fond Okresní národní výbor Moravské Budějovice.
- SOkA Třebíč, fond Okresní soud Jemnice.
- SOkA Třebíč, fond Soukromá obecná škola (německá) Panenská.
- Soukromý archiv Marie Kottové, Schiessel, František [b. d.]: *Stručná kronika obce Panenská*, rkp.
- Soukromý archiv Marie Kottové, Schlowak, Franz – Jelínek, František [b. d.]: *[Zpěvník, hospodářské zápisy]*, rkp.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA

- Beneš, Bohuslav. 1988. Nacionalismus v českém a německém vzpomínkovém vyprávění. *Český lid* 85 (4): 319–331.
- Beneš, Bohuslav. 1999. Několik poznatků o německé lidové kultuře na jižní Moravě. *Národopisná revue* 99 (4): 205–212.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick. 2000. Beyond "Identity". *Theory and Society* 29 (1): 1–47.
- Brubaker, Rogers. 2017. Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies* 40 (8): 1191–1226. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1294700>
- Cronin, Elizabeth. 2015. *Heimatfotografie in Österreich. Eine politisierte Sicht von Bauern und Skifahrern*. Wien: Photoinstitut Bonartes.
- Černoušek, Lubomír. 2019. Problémy a úspěchy českého školství ve znojemském přihraničí v meziválečném období. *Sborník Státního okresního archivu Znojmo* 34: 68–101.
- Deutsch-Mähren für ein deutschösterreichisches Staatswefen. 1918. *Znaimer Tagblatt* 22, 18. 10., (240): 1.
- Do Starého Hobzí. 1911. *Jihozápadní Morava*, Příloha 13, 26. 5., (21): 2.
- Gans, Herbert J. 2003. Identity. *Chronicle of Higher Education* 7. 3., B4.
- Gellner, Ernest. 2002. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Giddens, Anthony. 1997. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Fischer, R. 1912. Desatero naší české práce. *Naše noviny* 11, 26. 6., (37): 3.
- Fukuyama, Francis. 2019. *Identita. Volání po důstojnosti a politika sentimentu*. Praha: Malvern. [Hanke z Hankenštejna, Jan Nepomuk Alois.] 1786. *Bibliothek der Mährischen Staatskunde I. Mit 13 Kupfern*. Wien: Hörling.
- Hirt, Tomáš. 2005. Svět podle multikulturalismu. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek (eds.). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čermák. 9–76.
- Horyna, Břetislav. 2020. Identita – Autenticita – Diference – Distance: základní problémy kulturní a národní sebeidentifikace. *Philosophica critica* 6 (2): 56–71.
- Hruschka, Rudolf. 1932. *Kurze Beiträge zur Geschichte Sudwestmährens*. [b. m.]: [b. v.].

- Hruschka, Rudolf. 1933a. Die Entstelung der Ortschaft Frauendorf. *Neuste Zlabingser Nachrichten* 1, 17. 9., (38): 3.
- Hruschka, Rudolf. 1933b. Die Entstelung der Ortschaft Frauendorf. *Neuste Zlabingser Nachrichten* 1, 24. 9., (39): 5.
- Jakoubek, Marek. 2019: Ethnic Indifference – Fredrik Barth's Conceptual Blind Spot. *Anthropological Notebooks* 25 (1): 57–76.
- Jaworski, Rudolf. 2004. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice.
- Jenkins, Richard. 2002. *Social Identity*. Druhé vydání. New York: Routledge.
- Kadlec, Petr. 2015. Sčítací orgány a národnostní problematika v prvo-republikových sčítáních lidu. *Československé sčítací orgány v právních předpisech a nařízeních. Slezský sborník* 113 (2): 287–314.
- Kořalka, Jiří. 1996. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo.
- Křen, Jan. 1990. *Konfliktní společenství Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Academia.
- Lozoviuk, Petr. 1997. K problematice „etnické indiference“ (příklady z českého jazykového prostředí). *Český lid* 84 (3): 201–212.
- Lozoviuk, Petr. 2002. „Jednou to padne samo“: K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa. *Český lid* 89 (2): 105–124.
- Lozoviuk, Petr. 2005. Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Pavel (eds.). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čermák. 162–197.
- Martí, Gerardo. 2008. Fluid Ethnicity and Ethnic Transcendence in Multiracial Churches. *Journal for the Scientific Study of Religion* 47 (1): 11–16. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2008.00388.x>
- Menšík, Josef Stanislav. 1856. *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Jemnického*. Brno: [b. v.].
- Nečas, Ctibor. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nekula, Vladimír (ed.). 1997. *Moravskobudějovicko, Jemnicko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Nekula, Vladimír (ed.). 2005. *Dačicko, Slavonicko, Telečsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Německé školy. 1907. *Dačické listy*. 13, 23. 2., (21): 5.
- Osobní. 1902. *Stráž* 4, 15. 8., (33): 5.
- Polly, Eleonora. 1988. *Zlabings und das Zlabingser Lädchen*. Stuttgart: Rottweil/Neckar.
- Roubal, Ondřej. 2013. *Biografická identita v pohraničí. Teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Praha: Kamil Mařík – Professional Publishing.
- Svatovítská pouť v Jemnici. 1910. *Stráž* 12, 24. 6., (26): 6.
- Schulexpositoreröffnung. 1913. *Znaimer Wochenblatt* 64, 27. 9., (76): 5.
- Smutný, Bohumír – Smutná, Kateřina. 1990. *Staré Hobzí 1190–1990*. Staré Hobzí: MNV Staré Hobzí.
- Šmidrkal, Václav – Konrád, Ota – Schmoller, Hildegard – Perzi, Niklas (eds.). 2019. *Sousedé. Česko-rakouské dějiny*. Praha: Masarykův ústav a archiv AV ČR.
- Trimble, Joseph E. – Dickson Ryan 2005. Ethnic Identity. In: Fisher, Celia B. – Lerner, Richard M. *Encyclopedia of Applied Developmental Science*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. 415–419.
- Tříška, Jiří (ed.). 2010. *Dějiny Jemnice*. Jemnice: Město Jemnice.
- Úspěch národní práce na Jemnicku. 1913. *Naše noviny* 12, 25. 9., (39): 1 a 12, 2. 10., (40): 1.
- Versammlungen im Zlabingser und Jamnitzer Bezirk. 1935. *Znaimer Wochenblatt* 86,18. 5., (40): 7.
- Weinreich, Peter. 1986. The Operationalisation of Identity Theory in Racial and Ethnic Relations. In: Rex, John – Mason David (eds.). *Theories as Race and Ethnic Relations*. Cambridge University Press. 299–320.
- Wessely, Karl. 1922. Deutscher Neujahrswunsch. *Znaimer Wochenblatt, Südmährerland* 4, 4. 1., (1): 1.
- Wolny, Gregor [Volný, Řehoř Tomáš]. 1846. *Die Markgrafschaft Mähren: topographisch, statistisch und historisch geschildert. Band 3, Znaimer Kreis*. Brno: Karl Winiker.
- Zahra, Tara 2008: *Kidnapped Souls: National Idefference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Z Jemnice. 1900. Dopisy. *Hlasy ze západní Moravy* 2, 29. 6., (27): 4.
- Z Jemnice. 1903. Dopisy. *Naše noviny* 2, 20. 6., (24): 2.
- Z Jemnice. 1910. *Stráž* 12, 12. 8., (33): 6.
- Z Kdousova. 1901. *Stráž* 3, 24. 5., (22): 6.
- Ze Starého Hobzí. 1916. *Stráž* 18, 31. 3., (14): 4.